

DOMENIUL DE VÂRF AL PSIHOLOGIEI SOCIALE CONTEMPORANE

Doctor în psihologie, doctor în pedagogie, conferențiar universitar

Mihai ȘLEAHTIȚCHI

PEAK FIELD OF CONTEMPORARY SOCIAL PSYCHOLOGY

Summary. The evolution of social psychology is the result of the valorisation of the concept of social representation. In recent years, a growing number of specialists in human interaction concluded that namely this concept expresses the spirit of a certain field of knowledge, that has the goal to show unity, focusing equally and in the same time on the „real or fictional presence of other people” and on the „interpretation of the objective characteristics of the environment given by people”, on the „society or culture in their complexity”, on the „human groups” and also on the „problems which affect a large number of social actors”, on the „human nature” and on the „social construction of reality”.

Keywords: social transformation, social psychology, social representations.

Rezumat. Evoluția psihologiei sociale ține, la modul cel mai direct, de valorificarea conceptului de *reprezentare socială*. În ultimii ani, tot mai mulți specialiști în materie de interacțiune umană constată că anume acest concept, și nu oricare altul, exprimă în cea mai mare măsură spiritul unui domeniu de cunoaștere care este chemat să demonstreze *unitate*, concentrându-se, în același timp și în egală măsură, asupra „prezenței reale sau fictive a altor persoane” și asupra „interpretării pe care o dau oamenii caracteristicilor obiective ale environmentului”, asupra „interacțiunii dintre indivizi” și asupra „societății sau culturii în toată complexitatea lor”, asupra „grupurilor umane” și asupra „problemelor care afectează un mare număr de actori sociali”, asupra „naturii umane” și asupra „construcției sociale a realității”.

Cuvinte-cheie: transformare socială, psihologie socială, reprezentări sociale.

I. PRELIMINARII

Prin mijlocirea unor studii de sinteză publicate, ceva mai devreme, în mai multe reviste de specialitate [1], am atras atenția asupra faptului că omenirea se mișcă – treptat, dar sigur – în direcția unui viitor a cărui „scenă” socială va fi dominată de *jocul alternativelor, cugetul liber, diversitatea interpretărilor*. În anii care ne așteaptă – după nenumărate și, adeseori, interminabile confruntări ideologice pe tema raportării individului la societate și a societății la individ – vor conta, în sfârșit, atât *diferențele*, cât și *legăturile adânci* ce se profilează la nivelul *identității culturale*, iar *individualismul* va coexista armonios cu *spiritul colectivist*. Modul în care își vor duce existența „generațiile de mâine” va viza nu atât „societatea comunistă” a lui K. Marx sau „situația staționară” a lui J. Mill, cât „politica conflictului regularizat și economia socială a maximizării șanselor de viață individuale”.

În aceleași studii am ținut să evidențiem că tendințele care se fac văzute în ultimul timp și care nu întârzie să se regăsească în opticele interpretative ale unora dintre cei mai valoroși filosofi, sociologi, politologi sau economiști ai contemporaneității pun în ordinea de zi problema *reevaluării substanțiale a cunoștințelor cu referire la om și la relațiile pe care el le dezvoltă sau intenționează să le dezvolte în varii con-*

texte sociale. În intenția de a oferi un punct de vedere privind modul în care această problemă poate fi soluționată, ne-am propus să vorbim despre schimbările care urmează să se producă în sfera *psihologiei sociale*, în acel *teritoriu-punte* unde „se preia ceea ce este social în psihologie și ceea ce este psihologic în sociologie”, unde valorează „nu atât individul, ca unitate separată, sau colectivitatea, ca structură socială autonomă”, cât „interacțiunea dintre individ și colectivitate”. Convingerea noastră este că anume de aici, din zona în care se pun multiple întrebări cu referire la natura și consecințele relațiilor interumane, trebuie să vină confirmarea unei *mari deplasări de accente*, a unei reconfigurări apte să confere *un alt calibru și o altă semnificație științei* centrate pe studiul sistematic al „indvizilor aflați într-o continuă legătură cu semenii săi și cu mediul cultural-ideologic în care își duc existența”. Dacă *jocul alternativelor, cugetul liber sau diversitatea interpretărilor*, și nu *conștiința închistată sau unilateralitatea abordărilor*, devin însemnele primordiale ale vieții de zi cu zi a oamenilor și dacă *discontinuitatea, relativismul sau dinamicitatea*, și nu *stereotipia sau prejudecata*, constituie, din ce în ce mai des, punctele de reper ale luărilor de atitudine și ale strategiilor comportamentale, atunci devine absolut evident că modificările avute în vedere sunt nu doar extrem de importante, ci și inevitabile.

În partea finală a studiilor avute în vedere am constatat că, la ora actuală, psihologia socială nu mai poate purta însemnele de altădată, constituind expresia unei științe „de graniță”, „de contact”, „de legătură” sau „de interferență”. Transformările fundamentale ce se impun pe plan mondial o pun în fața necesității de a-și revedea sfera de preocupări, de a-și redimensiona aria de cercetare, de a avea un nou registru metodologic, o nouă platformă interpretativă, o altă poziționare și un alt *status-quo*. Mai exact, ea trebuie să-și asume dimensiunea unui domeniu de cunoaștere *sui-generis* care se adresează cu statornicie *simultaneității* realității individuale și a celei sociale, conducându-se de indicatorii definatorii ai lumii contemporane (deviațiile față de ortodoxismul masei, caracterul spontan și incoerent al realităților cotidiene, ritmul alert al evenimentelor, presiunea străzii, expansiunea inovațiilor sociale, noile limbaje ale oamenilor, vocea minorităților active etc.) și îmbinând lectura *binară* a realității [de o parte – *egoull*/individul, de cealaltă parte – *obiectul*/fenomenul social] cu cea de extracție *ternară* [de una și aceeași parte, în același context – subiectul individual (*ego*) + subiectul social (*alter*) + obiectul fizic/social, real sau imaginar (*obiect*)].

II. O PRIORITATE NEÎNDOIELNICĂ: VALORIFICAREA CONCEPTULUI DE REPREZENTARE SOCIALĂ

Atunci când stabilesc că în noile condiții istorice psihologia socială trebuie să devină o știință a conflictului dintre individ și societate, o disciplină interesată de stradă, de ritmul alert al evenimentelor, de inovațiile sociale, de minoritățile active, de noile limbaje ale oamenilor sau de modul în care lectura *binară* a realității poate fi îmbinată cu cea de extracție *ternară*, specialiștii din domeniu se văd obligați să facă următoarea remarcă: metamorfozarea psihologiei sociale ține, la modul cel mai direct, de valorificarea conceptului de *reprezentare socială*. După ei, anume acest concept, și nu oricare altul, exprimă în cea mai mare măsură spiritul unui domeniu de cunoaștere care este chemat să demonstreze *unitate*, centrându-se, în același timp și în egală măsură, asupra „prezenței reale sau fictive a altor persoane” și asupra „interpretării pe care o dau oamenii caracteristicilor obiective ale environmentului”, asupra „interacțiunii dintre indivizi” și asupra „societății sau culturii în toată complexitatea lor”, asupra „grupurilor umane” și asupra „problemelor care afectează un mare număr de actori sociali”, asupra „naturii umane” și asupra „construcției sociale a realității”.

A recunoaște primatul studierii reprezentărilor sociale, potrivit specialiștilor invocați mai sus, înseamnă

a pune știința psihosociologică într-o „cu totul altă lumină istorică, socială și culturală”. De îndată ce acest lucru se va întâmpla, „posibilitățile de abordare a indivizilor și grupurilor vor deveni cu mult mai mari, iar analizele determinantelor proceselor comportamentale – cu mult mai profunde”. S. Moscovici, bunăoară, referindu-se, în unul din ultimele sale interviuri [2], la modul în care a evoluat psihologia socială, arată că încă la sfârșitul anilor 1950 – începutul anilor 1960, lui i-a devenit evidentă necesitatea transformării acesteia într-un domeniu de cunoaștere care nu s-ar interesa doar de atitudini sau opinii și care, depășind limitele existente, s-ar orienta cu precădere spre studiul aprofundat al reprezentărilor sociale. Iată cum arată un fragment din interviul în cauză :

„După cum știți, înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, psihologia socială era definită ca știința atitudinilor și, într-o anumită măsură, a opiniilor. Am citit despre toate acestea și am ajuns la concluzia că astfel de noțiuni sunt mult prea superficiale și atomiste (...). O psihologie socială a cunoașterii nu se poate fundamenta pe ele, era destul de clar. Soluția trebuia căutată într-o altă direcție, (...) în cea a reprezentărilor sociale.”

De-a lungul timpului, S. Moscovici revine cu regularitate la constatarea făcută la sfârșitul anilor 1950 – începutul anilor 1960, amintind, de fiecare dată, că *reprezentările sociale sunt chemate* să exprime domeniul de vârf al psihologie sociale contemporane:

▪ **anul 1984:** în *The phenomenon of social representations* se afirmă că sarcina principală a psihologiei sociale este de a „studia reprezentările sociale, proprietățile lor, originile și impactul lor” (or, „nicio altă disciplină nu este dedicată acestei sarcini și niciuna nu este mai bine echipată pentru a o duce la îndeplinire”) [3];

▪ **anul 1988:** în *La machine à faire des dieux* se spune că psihologia socială, în calitatea ei de domeniu științific „dificil de numit”, situat între Scylla sociologiei și Charybda psihologiei, are șansa să pătrundă în „marile mistere ale lumii” și să arunce o „a treia privire” între individ și societate doar dacă va fi în stare să identifice rețelele de relații, substanța lor și reprezentările cu privire la aceste relații [4];

▪ **anul 1990:** în *New Problems for Social Psychology in a New Europe*, prelegere ținută în fața Adunării Generale a Asociației Europene de Psihologie Socială Experimentală, desfășurată în luna iunie la Budapesta, se menționează că afirmarea psihologiei sociale în spațiul postcomunist [= „țările estice”] depinde în cea mai mare măsură de rezultatele „unei tulburătoare teme de studiu” – schimbarea reprezentărilor sociale (ale oamenilor din fostul sistem politic) cu privire la importanța democrației, consensului, respectului pentru cetățean și libertatea sa de opțiune; or, această schimbare are o

importanță crucială, ea însemnând depășirea dirijismului ideologic și instaurarea stării de rezistență față de servitute, a unei stări care este „începutul eliberării de frică” și, totodată, garanția edificării unui nou model de personalitate: personalitatea democratică [5];

- **anul 1996:** în *De ce o pledoarie pentru studierea reprezentărilor sociale în psihologie*, comunicare ținută la a III-a Conferință Internațională dedicată reprezentărilor sociale (Aix-en-Provence, 27-30 septembrie), se afirmă cu tărie că teoria reprezentărilor sociale redă esențialmente orientarea de cercetare care va unifica și revoluționa psihologia socială [6].

Chemarea lui S. Moscovici de a vedea în reprezentările sociale domeniul de vârf al psihologiei sociale nu-i lasă indiferenți pe specialiștii din domeniu. Din ce în ce mai des, aceștia iau atitudine, recurgând la tot felul de exegeze și implicându-se în numeroase dezbateri. În majoritatea cazurilor (nu spunem „în toate cazurile”, deoarece într-un asemenea context este absolut firesc să existe și opinii separate [7]), sunt formulate concluzii care coincid în totalitate sau în foarte mare măsură cu ceea ce s-a afirmat, ceva mai devreme, în *The phenomenon of social representations*, în *La machine à faire dieux* sau în *New Problems for Social Psychology in a New Europe*. Pentru confirmare, aducem câteva exemple:

- **N. Ficher:** conceptul de reprezentări sociale este conceptul fundamental al psihologiei sociale [8];

- **W. Doise & A. Palmonari:** reprezentările sociale constituie un obiect de studiu dotat cu o realitate proprie neîmprumutată de la alte științe, capabil deci să se constituie într-un punct solid pe care să se sprijine dezvoltarea psihologiei sociale [9];

- **I. Marková:** teoria reprezentărilor sociale ca teorie a cunoașterii sociale definește domeniul psihologiei sociale, fiind o forță epistemologică unificatoare pentru întreaga disciplină [10];

- **A. Neculau:** tema reprezentărilor sociale a „cucerit” piața psihologiei sociale și s-a extins cu o mare repeziciune, devenind centrală [11];

- **F. Botoșineanu:** există o evoluție a teoriilor cu referire la reprezentările sociale care ne permite să le considerăm pe acestea din urmă drept elemente de bază ale psihologiei sociale, cu reverberații multiple în domeniu, dar și în disciplinele conexe; putem spune chiar că ele au devenit la fel de cunoscute ca și psihanaliza, trecând (...) de la statutul de subiect de aprige controverse la acelea de noțiune fundamentală în studiul psihologiei sociale [12].

III. RAȚIONAMENTELE DE RIGOARE

Ori de câte ori cataloghează reprezentările sociale drept domeniu prioritar al psihologiei socia-

le, specialiștii – ne referim, bineînțeles, nu doar la S. Moscovici sau N. Ficher, W. Doise sau A. Palmonari, I. Marková sau A. Neculau, dar și la toți cei care le-au urmat calea, promovând aceeași optică interpretativă – manifestă dorința de a-și motiva luarea de atitudine. Argumentele invocate sunt dintre cele mai diverse. La o examinare mai atentă a surselor de specialitate [13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21], se poate observa că în calcul sunt luate cel puțin unsprezece raționamente:

a) toate interacțiunile umane, fie că apar între doi indivizi sau între două grupuri, presupun existența reprezentărilor sociale;

b) orice informație pe care o primim și căreia încercăm să-i conferim înțeles, se află sub controlul reprezentărilor sociale și nu are nicio altă semnificație pentru noi, decât aceea pe care i-o acordă aceste reprezentări;

c) reprezentările sociale au capacitatea de a influența în totalitate comportamentul individului integrat într-o colectivitate;

d) formele principale ale ambientului nostru psihic și social sunt fixate în reprezentările sociale;

e) când studiem reprezentările sociale, studiem, de fapt, omul, în măsura în care se întreabă și caută răspunsuri sau gândește, și nu în măsura în care prelucrează informații sau, pur și simplu, se comportă;

f) teoria reprezentărilor sociale este o teorie care ne permite să abordăm fenomene importante fără a le reduce la simple scheme;

g) teoria reprezentărilor sociale nu ne cere disciplinarea în formule, permițându-ne să comunicăm prin gândirea normală;

h) teoria reprezentărilor sociale este „ceva” despre care li se poate vorbi celorlalți;

i) dacă psihologia socială vrea să fie ceea ce pretinde că este, adică o știință a interacțiunilor, reprezentările sociale trebuie să constituie centrul ei de interes;

j) ocupându-se de realitățile sociale în cadrul căroră trăiesc oamenii, teoria reprezentărilor sociale reconceptualizează diferența tradițională dintre psihologia socială „pură” (centrată pe studiul „proceselor” și „structurilor” în condiții de laborator) și cea „aplicată” (axată pe studiul „proceselor” și „structurilor” în condiții reale);

k) reprezentările sociale sunt cele ce fuzionează acea realitate (pe jumătate fizică, pe jumătate imaginată) care este realitatea socială.

IV. CONCLUZII

Vorbind despre reprezentările sociale, suntem în drept, așadar, să afirmăm că ele depășesc condiția unei teme de interes ordinar pentru psihologia socia-

ală, înfățișând, de fapt, *vârful de lance* al acesteia. O asemenea poziționare nu este deloc întâmplătoare. După cum este tentat să creadă J.-C. Abric [22], astfel este confirmat din nou interesul acordat fenomenelor colective și, în mod special, regulilor care regizează conștiința socială. Studiul gândirii cotidiene/de stradă/„naive” și al „simțului comun” apare de acum înainte ca esențial. Aceeași poziționare mai dovedește că, expresia aceluiași J.-C. Abric [23], reperajul „viziunii asupra lumii” pe care o poartă în sine indivizii sau grupurile și o utilizează pentru a acționa sau a lua poziție este recunoscut ca indispensabil pentru a înțelege dinamica interacțiunilor sociale și pentru a pune în lumină determinanții practicilor sociale.

BIBLIOGRAFIE ȘI NOTE

1. Vezi, în acest sens, Șleahțișchi M. Secolul XXI și însemnele unei mari schimbări sociale. În: Psihologie. Pedagogie specială. Asistență socială. Revista Facultății de Psihologie și Psihopedagogie specială a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”. 2016, nr. 1 (42), p. 2-8; Șleahțișchi M. Psihologia socială și noile imperative ale timpului. În: Revista de Studii Psihologice a Universității Hyperion din București. 2016, nr. 4, p. 69-76; Șleahțișchi M. Nevoia de o altă psihologie socială. În: Akademos: Revistă de știință, inovare, cultură și artă. 2016, nr. 2 (41), p. 112.
2. S. Moscovici S. Urmele timpului. Iluzii românești, confirmări europene./ Traducere din limba franceză de L. Ciocoiu. Iași: Polirom, 2002, p. 171-177.
3. Moscovici S. The phenomenon of social representations. In: R. M. Farr and S. Moscovici (eds.). Social Representations. Cambridge: Cambridge University Press, 1984, p. 7.
4. Moscovici S. La machine à faire des dieux. Paris: Editions Fayard, 1988 (Collection: Espace du politique), p. 17- 18.
5. Moscovici S. New Problems for Social Psychology in a New Europe. In: European Bulletin of Social Psychology. 1990, No 2, p. 2-10.
6. Moscovici S. De ce o pledoarie pentru studierea reprezentărilor sociale în psihologie? În: Psihologia socială. Buletinul Laboratorului „Psihologia câmpului social” [Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași]. 2002, nr. 9, p. 6.
7. J. Maisonneuve, *exempli gratia*, punctând elementele de reflecție pentru o dezbatere asupra viitorului psihologiei sociale, nu se arată predispus să pună accentul pe fenomenul reprezentărilor sociale. Pentru el contează, mai întâi de toate, atenția acordată proceselor de reglare/dereglare (care pun în evidență „un fel de conflict vectorial între o mișcare către masificare și o alta către diferențiere”) și puterea exercitată de ideologiile sau axiologiile existente (or, „există o anumită schemă abstractă a bărbatului și a femeii, a cuplului, a raportului medic/bolnav sau profesor/elev care reglează, într-o măsură mai mare sau mai mica, jocul puterii și al cunoașterii”). Despre reprezentările sociale – doar o singură remarcă: acestea, de rând cu relațiile și conduitele cotidiene, pot constitui un „teren de impli-

care pentru ideologiile sau axiologiile existente”.

8. Seca J.-M. Interviu cu Jean Maisonneuve. În: Psihologie socială. Buletinul Laboratorului „Psihologia câmpului social” [Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași]. 2002, nr. 9, p. 157.

9. Ficher N. Les concepts fondamentaux de la psychologie sociale. Paris: Dunod, 1987, p. 117.

10. Doise W., Palmonari A. Caracteristici ale reprezentărilor sociale. În: A. Neculau (coord.). Psihologie socială. Aspecte contemporane / Prefață de S. Moscovici. Iași: Polirom, 1996, p. 23.

11. Marková I. Dialogistica și reprezentările sociale. În: Argument de Adrian Neculau; traducere de Margrit Talpalaru. Iași: Polirom, 2004, p. 280.

12. Moscovici S. Urmele timpului. Iluzii românești, confirmări europene / Serge Moscovici în dialog cu Adrian Neculau; traducere din limba franceză de L. Ciocoiu. Iași: Polirom, 2002, p. 56.

13. Botoșineanu F. Reprezentarea socială a persoanei cu dizabilități din România. Premise teoretice la un studiu de caz. Iași: Alfa, 2011, p. 6.

14. Moscovici S. L'ère des représentations sociales. In: W. Doise, A. Palmonari (eds.). L'étude des représentations sociales. Neuchâtel: Delachaux et Niestlé, 1986, p. 32-37.

15. Moscovici S. Psihologia socială sau Mașina de fabricat zei / Traducere de O. Popârda; selecția textelor și postfață de A. Neculau. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1994, p. 5-10.

16. Moscovici S. Fenomenul reprezentărilor sociale. În: A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale. Ediția a II-a. Iași: Editura Polirom + Societatea Știință & Tehnică S.A., 1997, p. 23-30.

17. Moscovici S. Urmele timpului. Iluzii românești, confirmări europene. Traducere din limba franceză de L. Ciocoiu. Iași: Polirom, 2002, p. 57-61.

18. Jodelet D. Représentations sociales: un domaine en expansion. In: D. Jodelet. Les représentations sociales. Paris: P.U.F., 1989, p. 30-35.

19. Doise W., Palmonari A. Caracteristici ale reprezentărilor sociale. În: A. Neculau (coord.). Psihologie socială. Aspecte contemporane. Iași: Polirom, 1996, p. 23-27.

20. Neculau A. Prefață. În: A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale / Traducere de I. Mărășescu și R. Neculau. Ediția a II-a. Iași: Editura Polirom + Societatea Știință & Tehnică S.A., 1997, p. 5-10.

21. Moscovici S. Urmele timpului. Iluzii românești, confirmări europene: Serge Moscovici în dialog cu Adrian Neculau / Traducere din limba franceză de L. Ciocoiu. Iași: Polirom, 2002, p. 7-25.

22. Marková I. Reprezentările sociale și dialogistica. În: I. Marková. Dialogistica și reprezentările sociale / Argument de Adrian Neculau; traducere de M. Talpalaru. Iași: Polirom, 2004, p. 279-283.

23. Abric J.- C. Reprezentările sociale: aspecte teoretice. În: A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale / Traducere de I. Mărășescu și R. Neculau. Ediția a II-a. Iași: Editura Polirom + Societatea Știință & Tehnică S.A., 1997, p. 107.

24. *Ibidem*.